

Лохматова С.Ю.

студентка IV курсу

Копейцева Л.П.

кандидат філологічних наук

доцент кафедри української і зарубіжної літератури

Мелітопольський державний педагогічний університет

імені Богдана Хмельницького

«КАРТИНА СВІТУ»: ТЕОРЕТИЧНИЙ ДИСКУРС

Анотація. Стаття присвячена проблемі змісту й термінологічного статусу картини світу. Нами здійснено рецептивний аналіз «картини світу» в інтерпретаціях різних галузей знання, доведено, що вони тісно взаємопов'язані і є глобальним образом світу, що відображає специфіку світобачення кожної зі сфер духовної діяльності. Також розглянуто питання допустимості синонімії понять «картини світу», «моделі світу» та «образу світу».

Ключові слова: картина світу, модель світу, образ світу, термінологічний статус, дискурс.

У сучасному теоретичному дискурсі поняття «картина світу» знаходиться на стадії формування. Робляться перші спроби визначити та розкрити зміст поняття, серед учених точаться дискусії про те, чи доцільно виокремлювати поняття «картина світу» від близьких до нього феноменів. «Картина світу» – широке поняття, яке активно функціонує в таких науках, як філософія, історія, психологія, культурологія, лінгвістика і, звичайно, літературознавство.

Існує безліч наукових напрямків, які працюють в рамках загальної теми та оперують, крім терміна «картина світу», також термінами «образ світу», «модель світу»: в психології (О. Леонт'єв, С. Смирнов); в філософії (М. Гайдеггер, Л. Вітгенштейн); в культурології та історії культури (М. Бахтін, Д. Лихачов, Г. Гачев, Ю. Лотман); в лінгвістиці та семіотиці (Т. Цив'ян, Г. Гачев); в літературознавстві (Ю. Лотман, М. Бахтін, Д. Лихачов, Б. Гаспаров).

Термін «картина світу» вперше був запропонований німецьким фізиком Г. Герцем в кінці XIX – початку XX ст. Фізична картина світу – «сукупність внутрішніх образів зовнішніх предметів, з яких логічним шляхом можна отримати знання про властивості та поведінку предметів» [5, с. 113]. Цим поняттям також оперував німецький фізик Макс Планк. Він визначив наукову

картину світу як абсолютну модель реального світу, що створюється людиною в процесі пізнання навколишньої дійсності на основі власних переживань.

Як зазначав А. Ейнштейн, у процесі пізнання дійсності людина прагне створити просту і ясну картину світу для того, щоб замінити цю дійсність створеним образом: «Людина прагне яким-небудь адекватним способом створити в собі просту і ясну картину світу для того, щоб певною мірою спробувати замінити цей світ створеною в такий спосіб картиною. Цим займаються художник, поет, філософ і натураліст, кожний по-своєму. На цю картину та її оформлення людина переносить центр ваги свого духовного життя, щоб у ній знайти спокій і впевненість, які він не може знайти в занадто тісному запаморочливому круговороті власного життя» [10, с. 124].

В антропологію та семіотику термін «картина світу» був уведений німецьким вченим Лео Вайсгербером, який вперше використав його у своїй програмній монографії «Рідна мова та формування духу».

У науковій літературі використовують два терміни – «картина світу» та «модель світу». Деякі вчені наполягають на синонімічності понять, а інші розрізняють їх. Як було зазначено раніше, термін «картина світу» до наукового обігу було введено фізиком Г. Герцем. Під впливом книги «Принципи механіки» Герца, філософ Л. Вітгенштейн у своїй праці «Логіко-філософський трактат» переосмислює термін у межах власної філософської концепції. Філософ називає два терміни: «картина світу» та «картина дійсності».

Варіативність формулювання свідчить про те, що в даному випадку картина світу не є терміном. Російський філолог В. Руднев вважає, що Л. Вітгенштайн синонімізує поняття «картина» і «модель». Картина світу у філософії Вітгенштайна – це модель реальності, тобто сукупність фактів і ситуацій, виражених мовою. Пропозиціональна за своєю суттю, вона зображає не тільки те, що реально існує, але й уявне [9, с. 40].

Також, філолог вважає, що термін картина світу бере свій початок не з праць Л. Вітгенштейна, а з Л. Вайсгербера. Він послуговується терміном «картина світу» у своїй монографії «Рідна мова і формування духу» 1929 року. Зауважимо, що вчений наголошує на винятковій ролі мови щодо формування в людини єдиної картини світу. Л. Вайсгербер писав: «Вона (мова) дозволяє людині об'єднати весь досвід у єдину картину світу і змушує її забути про те, як раніше, до того, як вона вивчила мову, вона сприймала навколишній світ» [1, с. 21].

Картина світу, в розумінні філософа М. Гайдеггера, – це не просте зображення дійсності, а якесь системне її уявлення, що виникло у суб'єкта на

основі його досвіду.

У психології поняття «картина світу» пов'язане з питанням сприйняття світу, тобто з дослідженням психо-фізичних механізмів оцінювання об'єктів навколишнього простору. Тому найчастіше поняття «картина світу» замінюється синонімічним поняттям «образ світу». Психолог О. Леонт'єв, зазначав: «Досі я описував образ світу, загальний для тварин та людини. Але процес породження картини світу, як і сама картина світу, якісно змінюється, коли ми переходимо до людини... предметний світ виступає у значенні, тобто картина світу наповнюється значеннями» [6, с. 17]. Поняття було введено вченим для розв'язання проблем узагальнення емпіричного матеріалу, накопиченого в процесі дослідження сприйняття людини. Образ світу визначає можливість пізнання людиною дійсності, управління її поведінкою в цьому процесі. Модель світу будується завдяки уявленням людини про «образ світу», яка заснована на її сприйнятті та пов'язана з наочними образами, що виникають у свідомості.

А. Залевська вважає, що картину світу не можна ототожнювати з образом світу, тому наголошує, що «образ світу як надбання індивіда симультанний, голографічний та багатоликий, функціонує на різних рівнях самосвідомості при обов'язковому поєднанні «знання» та «переживання» і лише в неповній мірі піддається вербальному опису» [8, с. 121].

У лінгвістиці, культурології та лінгвокультурології при використанні «картини світу» в загальному, філософському значенні «світобачення», допустима синонімія понять «картина світу», «модель світу» та «образу світу».

Н. Алефіренко вбачає відмінність між картиною світу і моделлю світу в тому, що картина світу відображає пізнаваний етносом світ, створюючи наочне уявлення про його реалії, а модель світу є результатом концептуалізації світоглядних категорій культури етносу. За Н. Алефіренко, первинною є модель світу, оскільки вона об'єктивується не тільки мовою, але й іншими знаковими системами і засобами. Крім того, модель світу виконує пояснювальну функцію, а картина світу – констатуючу. Також учений відзначає, що диференціація понять «картина світу» та «образ світу» можлива лише з науковою метою.

Л. Головачова навпаки говорить про необхідність розрізнення термінів «картина світу» та «модель світу». Відповідно, картина світу – звичайне сприйняття навколишнього світу сучасною людиною і відбиття цього сприйняття у мові, а модель світу – «система концептів-символів, яка може тлумачитись як наслідок творчого, поетичного осмислення цих знань про світ і про людину як центр цього світу» [7, с.1].

Поняття «картина світу» розглядається як історично зумовлена система образів, сформована у процесі пізнання людиною дійсності, важливими структурними компонентами якої є світосприйняття, світогляд і світовідчуття. При розгляді моделі світу дослідники виділяють наступні її характеристики: первинність, простота, наочність, схематичність, а також орієнтування предмету в просторі. Модель світу являє собою схему, яка заповнюється відображеними в людській свідомості об'єктами навколишньої дійсності. Таким чином, в основу моделі світу покладено лише найбільш домінантні ознаки об'єкта знання, які дозволять далі виділити даний об'єкт з-поміж інших, або ототожнювати його з подібними.

Дискусійним у сучасному вітчизняному та зарубіжному літературознавстві залишається питання щодо художньої картини світу, християнської картини світу [1; 2; 3; 4; 5].

Художня картина світу – це картина життєва, емоційно забарвлена, що формується на основі філософських, світоглядних поглядів людини й суспільства, на основі сприйняття творів мистецтва, під впливом сучасних науково-теоретичних досліджень.

Отже, на нашу думку, художня картина світу – результат творчого матеріалу, одержуваного свідомістю у процесі переосмислення фактів наївної, релігійної, міфологічної та наукової картин світу. Завдяки своїм структурним особливостям, художня картина може з легкістю розташуватися на стику всіх картин світу, саме тому саме на ній ми акцентуємо увагу у нашому дослідженні.

Сьогодні картина світу сприймається як цілісний світогляд, де природничо-наукові та філософські аспекти поєднані в єдине ціле, та відображаються у свідомості особистості. Аналіз історії виникнення і тлумачення поняття «картина світу» дозволяє припустити неможливість її остаточної термінологізації. В сучасних лінгвістичних дослідженнях терміни «картина світу», «модель світу» та «образ світу» використовуються для позначення сукупності знань про світ.

За нашими переконаннями ці терміни не є синонімічними, в силу виконуваних ними функцій: модель світу служить пізнавальним цілям і створюється для пояснення структури світу, а картина світу виконує описові та координуючі функції. Реальна дійсність відбивається у вигляді глобального ідеального об'єкта – картини світу, яка структурується за допомогою моделі світу, а остання у свою чергу, репрезентується за допомогою мови, оскільки мова є «надсистемою» в ієрархії кодів моделі світу.

Література

1. Живіцька І. Мовна картина світу як відображення реальності // Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету : збірник наукових праць. Кривий Ріг, 2010. Вип. 4. С. 18–24.
2. Клочек Г. «Художній світ» як категоріальне поняття // Слово і час. 2007. №9. С. 3–14.
3. Копейцева Л.П., Тороус М.О. Домінанти національної моделі світу Олени Теліги // Мова. Свідомість. Концепт: зб. наук. праць. Мелітополь : Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2014. Вип. 4. С. 225–228.
4. Копейцева Л.П., Груба О.О. Реалізація міфотворчої моделі Р. Іваничука в європейському контексті // Українська література в загальноєвропейському контексті: збірник наукових праць. Мелітополь : ФОП Однорог Т.В., 2018. Випуск 1. С. 132–139.
5. Кривенко Г. Художественная картина мира как процесс авторского моделирования объективной действительности // Вестник Инновационного Евразийского университета. 2014. №3. С. 112–117.
6. Леонтьев А. Образ мира // Избранные психологические произведения. 1983. С. 251–261.
7. Лисенко Н. Архетипні символи як детермінанти поетичної моделі світу // Вісник Харківського національного університету імені Василя Назаровича Каразіна. Філологія. 2015. Вип. 73. С. 129–131.
8. Ракитина С. Соотношение понятий «картина мира», «модель мира», «образ мира», «научная картина мира», «языковая картина мира» // Картина мира: язык, литература, культура : сборник научных статей. Бийск, 2006. Вип. 2. С. 118–124.
9. Саєвич І. Картина світу і модель світу в лінгвістичних студіях // Мова і культура. 2012. Вип. 15. С. 93–99.
10. Эйнштейн А. Собрание починений: в 4 т. Т. 3. Москва : Наука, 1965–1967. 700 с.